

Opponensi vélemény

Sándor Klára *A székely írás reneszánsza* című,
az MTA doktora cím elnyeréséért benyújtott monográfiájáról

Sándor Klára első komoly publikációja a rovásírással kapcsolatban 1991-ben jelent meg (*A Bolognai Rovásémlék*, Szeged). Lankadatlan érdeklődését azóta számos tanulmány és kötet jelzi, s közben a jelentős közérdeklődésre is számot tartó téma elismert hazai szakértője lett.

Bevezetés

A székely rovásírás két legfontosabb, pergamenen, illetve papíron fennmaradt dokumentuma a *Nikolsburgi Ábécé* és a *Bolognai (rovás)Emlék*. Az első – a legkorábbi ábécé – Mátyás udvarához köthető, a második – a legterjedelmesebb szövegemlék – kései másolat ugyan, de eredetije ugyancsak a 15. század második felében készülhetett, Székelyföldön. Ezt az időszakot, amikor a rovásírás kilépve a székelység köréből, fontossá vált a királyi udvar humanistái számára is, nevezi Sándor Klára a székely írás reneszánszának. A humanista érdeklődés okát és az ábécé udvarba kerülésének lehetséges útját elemzi a szerző. Bemutatja a két emlék történeti-, művelődéstörténeti hátterét: az udvari előzményeket illetően a történeti irodalmat a 13. századtól a Mátyás-kori udvari történetírókig, a *Bolognai Emlékkel* kapcsolatban pedig a 17. század végétől visszafelé haladva az emlék ferences gyökereit. Sokféle műfajban végez forráselemzést, (máskor, a folyamatosság kedvéért inkább alapos ismertetést), új összefüggésekre mutat rá, s végül konkrét kapcsolatot teremt a két emlék között, az elsővel a miértre, a másodikkal a hogyanra ad magyarázatot. A kötetből, tekintettel a szélesebb olvasóközönségre, nem hiányzik a személyesség és a népszerűsítő jelleg. A mű vitára bocsátását s a szerző számára az MTA doktora cím megadását támogatom.

Én magam a székely írással nem foglalkoztam, bár erdélyi útjaim során lehetőleg útba ejtettem egy-egy jeles feliratot. Manapság országúti helységnévtáblák hívják fel lépten-nyomon a figyelmet a kultusz 21. századi reneszánszára. Mivel a monográfiában vizsgált emlékeket középkori latin vagy magyar szöveg kíséri, az elemzés célja pedig elsősorban művelődéstörténeti érdekű, mint kodikológus- és paleográfus-középkorász vállalkoztam az opponenciára.

A disszertáció szerkezete

A kötet – a két emléknek megfelelően – két nagy fejezetből, s a két forrást összekötő összegzésből áll. Két-két – egymással párhuzamba állítható – alfejezet tagolja tovább a könyvet. Közülük az első mindkét esetben magát az emléket és kutatástörténetét mutatja be alaposan, sok részletkérdés

tisztázásával, a második a történeti előzményeket, körülményeket bontja ki. A két szál az utolsó fejezetben ér össze és szervesíti egészzé a művet. Az első fejezettel foglalkozom a legbővebben.

I. A Nikolsburgi Ábécé

a. Az őrzőkönyv felfedezése

A *Nikolsburgi Ábécével* kapcsolatban 2011-ben alapkérdések tisztázódtak. A rovásemlék 1933-ban bukkant fel a Dietrichstein család nikolsburgi (Mikulov, Morvaország) kastélykönyvtárának árverési katalógusában, egy ősnymtatvány hátsó előzéklapjának verzóján. Ekkor, a gyors intézkedésnek hála, sikerült megvenni az OSZK számára a kötetből kiemelt levelet, magát az inkunábulumot azonban a magas ára miatt nem. A könyv az árverésen ismeretlen tulajdonoshoz került. Jakubovich Emil, a könyvtár akkori igazgatója, az akció kulcsembere, aki tapasztalt paleográfus volt, és komolyan érdeklődött a székely rovásírás iránt is, 1935-ben megjelent tanulmányában minden lehető következtetést levont az őrzőkönyv kontextusából kiszakadt levélből, megállapításainak nagyobb részét 2011-ig nem is sikerült meghaladni. Horváth Iván közben ismételt felvetette, hogy az emlékek akár 20. századi hamisítvány is lehet, bár a latin szövegekre vonatkozó paleográfiai érv a felvetést nem támogatta. (Horváth Iván et al., *A Nikolsburgi Ábécé hitelességének kérdése: Előzetes közlemény*, in: *Szöveg–Emlék–Kép*, szerk. Boka L. és Vásárhelyi J. Bp. 2011, 76-90.)

Időnként előfordul, hogy két kutató egyszerre jut ugyanarra a felfedezésre. Efféle történt a *Nikolsburgi Ábécé* őrzőkönyvével is. Az mindenki számára világos volt, hogy előrejutni csak a nyomtatvány megtalálásával lehetséges. Horváth Ivánt sem hagyta nyugodni saját kételkedése, kutatócsoportjával a könyv nyomába indult. Rá is bukkantak, nemcsak erre, hanem az inkunábulum tulajdonosának egy másik kötetére is. A hitelesség kérdéséről az őrzőkönyv őt is meggyőzte, de ennél, s néhány fotó megszerzésénél még alig jutottak tovább, amikor az Ausztriában élő Szelp Szabolcs a *Magyar Nyelvben* (2011, 407–428) nemcsak a két ősnymtatvány megtalálásáról számolt be, hanem kimerítően fel is dolgozta őket, hasonló alapossággal és szakértelemmel, mint Jakubovich a maga idejében magát az emléket. Ekkor valóban aktuálissá vált – immár sokkal biztosabb alapokon – a székely írás egészének újra értékelése a korban.

b. A Nikolsburgi Ábécé és lejegyzőjének kapcsolata Mátyás reneszánsz udvarával

Sándor Klára jó hangsúlyokkal, a tévutak bejárásával együtt, mint izgalmas kalandregényt írja meg a *Nikolsburgi Ábécé* kutatástörténetét, és részletekbe menően, szakszerűen mutatja be magát a székely ábécét. Az őrzőkönyv Batholomaeus Anglicus 1483-ban Nürnbergben megjelent *De proprietatibus rerum* című műve, első tulajdonosa – a possesszorbejegyzés és a tulajdonosi címer alapján – Philippus de Pencicz morva nemes. De vajon a székely ábécét (s alá a héber ábécét és

hónapneveket) ki, hol és mikor jegyezte le a hátsó előzéklapra? A kötet előkerülésével – az azonos kéztől származó glosszák alapján – bizonyossá vált, hogy a glosszátor és az ábécé bejegyzője egyazon személy. Azt, hogy a kéz Philippus de Pencziczé, a stockholmi Királyi Könyvtárban megtalált másik könyve teszi bizonyossá. Petrus de Alliaco *Imago mundi* című 1477 és 1483 között Leuvenben megjelent csillagászati-geográfiai munkáját Philippus 1489-ben látta el tulajdonosbejegyzésével, melyben jelzi, hogy a könyvet 1487-ben Párizsban vásárolta, s maga kötötte be. Míg az első könyvbe személytelen kapitálissal (csupa nagybetűvel) van beírva a neve, ide már a rá jellemző basztarda írással. Ezt a művet is glosszái kísérik.

A disszertáció 22. oldalára utalva külön is megjegyzem, hogy ennek az írástípusnak *basztarda* a hivatalos neve, a fattyúság itt a könyvírás és a kurzív írás elemeinek keveredését jelenti. A címfeliratok a könyvíráshoz állnak közelebb, a héber hónapnevek a kurzívhoz, de mindkettő a gótikus írás alfaja.

Kicsit félrevezető a 37. oldal laikusoknak szánt megfogalmazása, amely szerint az a szakemberek melegsége, hogy nem gondoltak korábban Philippus de Penczicz kezére, „mert mégis ki gondolná, hogy egy egyébként ismeretlen morva nemes székely betűkkel *firkálja tele a drága védőhártyát*”. A hátsó előzésekkel értelmetlen tollpróbákkal is tele szokták firkálni, itt viszont két, nagyon is szokatlan ábécé rendezett és szisztematikus lejegyzéséről van szó. Az persze valóban kérdés volt, hogy az ismeretlen morva nemes miért érdekelte volna a székely ábécé. Ezért is vethette fel joggal Róna-Tas András több mint 30 évvel ezelőtt, hogy a rovásemlék, amelyben ő is a Mátyás-kori humanizmus rovásírás iránti érdeklődésének dokumentumát látta, Magyarországról kerülhetett Morvaországba, s a könyv tulajdonosa – vagy a közvetítő személy – talán a három helyszínt összekötő Filipec János váradi püspök, olműci püspöki kormányzó volt (Róna-Tas A., *A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus, Néprajz és Nyelvtudomány*, 1985–1986, 173–179).

Még az őrzőkönyvnel maradva. Az már a fentiekből kiderült, hogy Philippus de Penczicz maga glosszázta könyvét, és ő írta le a két ábécét is. A héber ábécét bizonyosan utólag jegyezte be, amikor a könyv már be volt kötve, a levél pedig körülvágva, mint Sándor Klára megállapítja. Ez a szövegrész ugyanis a már körülvágott levélen sokkal kiegyensúlyozottabban helyezkedik el, mint a körülvágásnál lapszélre került székely ábécé. A héber hónapneveket ezzel egyidejűleg (ugyanazzal a tintával) a könyv naptárszámítási fejezetébe is beírta (Szelp Szabolcs 412–413).

Arról azonban, hogy maga a levél hogyan került a kötetbe, csak Nürnbergben állapíthatnánk meg többet, megnézve, hogy a hátsó kötéstábla belső oldalára levelünk párja van-e kiragasztva, s hogy a kötet első előzékpárja ugyanebből a pergamenből készült-e. Kétséget a ragasztónyom okoz az emlék rektójának belső lapszélén. Rozsondai Marianne-nak köszönöm, hogy nemrég szerzett tapasztalatát megosztotta velünk, miszerint a nyomdák eladáskor ideiglenesen összefűzték az

ívfüzeteket, és papírba be is kötötték, ezért volt lehetséges a végleges bekötetés előtt is használni lehetett a könyveket (vö. 17. old. „mikor a lapokban vásárolt könyvet még nem kötötték be...”). Egyáltalán nem biztos, hogy a jelen pergamen védőborítója volt az ősnymtatványnak, lehetett attól teljesen független is. (Vagyis magának a könyvnek nem kellett okvetlen Budán is megfordulnia.) Érdemes lenne a vaknyomásos kötésről is lenyomatot venni.

Három kisebb megjegyzést tennék itt. 1. Érdekes számomra is, hogy a *Nikolsburgi Ábécé* megkülönbözteti az *i* és a *j* jelét. A korabeli magyar nyelvű kódexek vagy akár a nyomtatásban megjelent latin *Thuróczy-krónika* mindenesetre nem tesznek különbséget. A nyelvelmékekben *i* vagy *y* jelzi mind a két hangot, nyomtatásban *i*. A nagy *I* persze sokszor úgy néz ki, mintha nagy *J* lenne, de ez független attól, hogy minek ejtjük. A székely írás két jeléhez nem tudok hozzászólni, de mivel nincs megkülönböztetett *J* ekkor, a héber ábécé alatti latin címfelirat és a latin hónapnevek nagy *I* betűit inkább *I*-vel írnám át (*Iudeorum, Ianuarius, Iunius, Iulius* vö. ugyanott *Mañus*).

2. A héber ábécével kapcsolatban Sándor Klára hivatkozik a Corvina héber kódexekre (49. old.). Bár ennek ezúttal nincs jelentősége, megjegyezném, nem biztos, hogy voltak héber corvinák. Szinte minden kora újkori, újkori tudósítás evvel kapcsolatban Brassicanusra vezethető vissza, aki 1525-ben hosszabb időt töltött itt és sok kódexet magával is vitt Bécsbe. Brassicanus leírása azért problematikus, mert a szöveg erősen dicsőítő jellegű, és meghatározzák saját korának kívánalmait.

3. Egy a véletlennek köszönhető érdekesség. Philippus de Penczicz magyarok iránti különös érdeklődése nemcsak a rovás-ábécéből derül ki, hanem glosszáiból is. A *De proprietate rerum*-ba néhány cseh szó mellett egy magyar szót is bejegyez, mindjárt két helyen: a latin *bubalus* cseh és magyar megfelelője nála *zubr*, ill. *belin*, azaz bölény. 1435-ben Laskói Demeter a šibeniki (Horvátország) ferences kolostorban egy Szent László-beszédben ugyanennél a szónál akadt meg, s írta a latin szó fölé magyarul: *bial*, azaz bivaly. (A két állat összekeverése, úgy látszik, nemcsak manapság fordul elő, ezúttal Laskóinak volt igaza. – Madas, in: *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, Pécs 1996, 73.)

Visszatérve az ábécéhez, Sándor Klára csak a lejegyzés idejét illetően száll vitába Szelp Szabolcossal. Szelp Ulászló idejére, a disszerens Mátyás korára datálja Philippus udvari tartózkodását. Itt a bizalmas ismerős Bornemissza János lehetett, akitől aranyér elleni receptet is kapott, amint egy erre vonatkozó glossza tanúsítja. Evvel kapcsolatban megjegyzem, hogy nemrég Lauf Judit Filipec János pontifikáléjában is talált recepteket (Kisdi Klára, Lauf Judit, *Gyógyír a püspöknek*, in: *Alexander Multifrons: Tanulmányok a 90 éves Dörnyei Sándor tiszteletére*, Bp. 2016, 109–116 [A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R füzetek, 8]). A királyi és főpapi udvarokban, akár ma, mindenki szívesen kuruzsolta rászoruló barátait. Philippust különben is érdekelték a betegségek, ezeket szívesen

glosszázza, többek közt a szembajt. Filipec maga is érdeklődött az orvoslás iránt, amiről Avicenna-kötete tanúskodik, egyébként komoly szembaja is volt.

Filipec János fontos szereplőjévé válik a történetnek, mivel 1487-es követjárása VIII. Károly francia királynál pontosan egybeesik Philippus párizsi könyvvásárlásával. A több forrásban is megemlegetett nyalka kíséret tagja lehetett a morva nemes ifjú is, feltehetően Filipec vezethette be a budai királyi udvarba földijét. Két rövid megjegyzés kívánkozik ide. Bár a királyi kancellária Mátyás halála és az olaszok elmenetele után, II. Ulászló idején telik meg csehekkkel és morvákkal, a Filipecen keresztüli korábbi kapcsolat nagyon valószínűnek tűnik. Végül pedig nincs valódi tétje annak, hogy pontosan mikor jegyezte le Philippus de Penczicz az ábécét, mindenképpen Mátyás udvarának szelleméhez kötődik. A második megjegyzés a *Mátyás-graduáléra* vonatkozik, a Corvina leggazdagabban illuminált kódexére, amelyről feltételezték, hogy Filipec hozta a francia király ajándékeként Mátyásnak. A budai könyvfestő műhelyről szóló legutóbbi Corvina-kiállítás kiemelt darabja volt a *Mátyás-graduále*, amelynek az egyik képe egy kiváló lombard kódexfestő műve, az összes többi pedig egy flamand festőé, aki – amint a kutatás néhány éve kiderítette – bizonyíthatóan Bécsben is dolgozott. A kódex tehát Budán vagy Bécsben készült. (Nagy Eszter: On the Creation of the Gradual of King Matthias. *Acta Historiae Artium*, 57. 2016. 23–82.)

II. A székely írás kultusza Mátyás udvarában

A második fejezet az udvari történetírókat mutatja be Mátyás korában, Thuróczyt, Bonfinit, Ransanót, elsősorban abból a szempontból, hogy műveik alapján mit tudnak a rovásírásról. Megjelennek az udvar történeti érdeklődésű tisztségviselői, diplomatái is, Drági Tamás, Bornemissza János, Thuróczy János és maga Filipec János is, aki mindnyájukkal kapcsolatban van. Tudnak a székelyek írásáról, feltehetően van köztük, aki látott is ilyet, talán ez a második kör volt az, akiken keresztül Philippus de Penczicz a székely ábécét megismerhette, lemásolhatta, s volt, aki a jeleket értelmezni is tudta. Sándor Klára meggyőzően érvel amellett, hogy a két legfontosabb emlék nem botra vésett ábécé másolata, ha a székelység körében a gyakorlat élt is, de kiterjedt nem lehetett. A székely ábécé a humanisták érdeklődését nemcsak mint érdekesség keltette fel, hanem a szkíta-hun-magyar rokonság dokumentumaként. A disszerens áttekinti a középkori történetírást Anonymustól, a hun-magyar azonosság kidolgozóján, Kézain keresztül a 14. századi krónika-kompozícióig, s jut vissza ismét Mátyás történetíróihoz. Ez az a kontextus, amelyben a rovásírás identitásbiztosító szerephez jut. Attila alakja átformálódik, a saját írással rendelkező hunok a magyarok elődei, Mátyás második Attila. Legutóbb Horváth Iván vetette fel azt is, hogy a székely rovásírást Mátyás humanistái találták ki. Sándor Klára ezt többszörösen cáfolja, hivatkozik Kézaira

és a *Nikolsburgi ábécénél* korábbi rovás- emlékekre (110-113. old.), illetve ezzel ellentétes irányt vázol fel könyve további fejezeteiben.

A hosszú fejezethez egyetlen kiegészítés. A *Thuróczy-krónika* illetve *Thuróczy-kódex* többször szóba kerül. Nem csoda, a köztük keveredés történik: pl. 73/185. jegyzet „Küküllei János Nagy Lajosról szóló életrajza ... a *Képes Krónika* családjából csak Thuróczynál őrződött meg...”. Thuróczy *Chronica Hungarorum* (Brünn 1488) nem tartozik a *Képes Krónika* családjába, szemben a *Thuróczy-kódexszel* (OSZK, Cod. Lat. 407), ez viszont nem tartalmazza a Küküllei-életrajzot. A következő oldalon rend van, de a 196/559. jegyzetben ismét probléma adódik: „de van egy másik, a *Képes Krónika* családjába tartozó *Thuróczy Krónika*”. Nincs, helyette az előbb említett *Thuróczy-kódex* van. Jó áttekintést ad a kérdésről Kertész Balázs, A 14. századi magyarországi krónikaszerkesztmények utóélete, *Századok* 105 (2016) 473-488.

III. Bolognai Emlék

A harmadik fejezet a *Bolognai Emlék* szakszerű feldolgozása. Itt megsokszorozódott a feladat az előző ábécéhez képest. Először Luigi Marsigli 17. század végi kéziratának alapos, sokoldalú vizsgálatát kellett elvégezni, majd a feljegyzések pontos idejét és körülményeit kellett kinyomozni, és végül megpróbálni magát a forrást rekonstruálni, datálni és lokalizálni. Sándor Klára korábban foglalkozott már az emlékkel, Bolognában – éppen 30 éve – személyesen kézbe vehette és nagyon gondosan fel is tárta, majd közölte mindazt, amit a kézirat lehetővé tett. Filológiai megállapításai nem avultak el, de ezúttal sokkal tágabb összefüggésben, az újabb eredményeket is beépítve gondolta újra az egész kérdést. Marsigli jegyzeteinek levelei összekeveredtek, ezek helyes sorrendjét nagy türelemmel és kitűnő logikával rekonstruálta. Olyan imponáló volt számomra a megoldása, hogy kedvem támadt ábrázolni, hogy valójában mi is történhetett a levélpárokkal. Az ábrát függelékként csatolom, őt dicséri, ha jó, talán használni is tudja. A legterjedelmesebb székely írással írt szöveg a 15. századból a *Bolognai Emlék* naptára. A szentek ünnepeinek elemzése (magyar és ferences ünnepek, Boldogasszony kiemelt tisztelete stb.) és a naptár datálása (Sziénai Szent Bernardin 1450-ben történt szentté avatása után, a nyelvemlék kódexekkel összhangban) teljesen korrekt. Két apró hibát jelzek csak: Szent Bernardint nem szerencsés Bernátként emlegetni, még ha a naptárból ez is következne, mert utóbbin Clairvaux-i Szent Bernátot értjük; a Gerardius-Gervasius tévesztéssel kapcsolatban pedig azt, hogy Gellért püspök neve latinul Gerardus (207, 214. old.).

IV. A Bolognai Emlék másolásának helye

Mára elfogadott, hogy a rovásemlék másolása és javíthatása a szárhegyi kolostorban történt, 1690-ben. A szálak egyfelől a szárhegyi Lázárokon, másfelől Kájoni Jánoson keresztül (+ 1687) vezetnek ide.

V. A székely írás és a humanizmus kapcsolata

Sándor Klára könyvének zárófejezetében számba veszi a *Nikolsburgi ábécé* és a *Bolognai Emlék* közös jellemzőit és eltéréseit. Forrásaiknak fizikai közülük nem volt egymáshoz, de közös családhoz tartoznak. A kötet jól megindokolt konklúziója az, hogy a *Bolognai Emlék* képviselte székely ábécé a Hunyadiak által oly kedvelt erdélyi obszervánsok közvetítésével juthatott el a budai udvarba.

Stílus és összegzés

Bár a laikus olvasó számára igyekeznek ismerőssé tenni a mintegy fél évezreddel ezelőtti világot, szakkönyvben kissé zavaróak az olyan laza, köznyelvi fordulatok, mint: „a *sztori kedvéért* csábító volna azt írni” (13. old.); „Van, aki vitatja, hogy (Filipec) hatvanévesen kezdett volna *kódexpingálásba*” (57. old.), Kapisztrán János „igazi középkori *sztár* volt ... *marketingje* is hatékony volt” (250. old.). Ezekért a manapság divatos stílusfordulatokért, és a népszerűsítés érdekében tett egyéb engedelményekért kárpótolják a bírálót a szokásosnál jóval terjedelmesebb, a mű koncepcióját és az eredményeket bőven taglaló *Tézisek*. A megoldást elfogadhatónak tartom, értelmetlen és lehetetlen is lett volna az olvasmányos könyvet lecsupaszítani, és rengeteg részletkérdés alapos kifejtésétől megfosztani.

A bírálatban csak jelentéktelen kiegészítéseket tettem, melyek egy következő kiadásban talán hasznosíthatók lesznek. A könyv koncepcióját és eredményeit fontosnak tartom és elfogadom, a szöveg egészését érdeklődéssel olvastam. Egy olyan szintézisről van szó, amely elfogulatlan hangnemével, tudományos módszereivel és eredményeivel egyaránt mértékadó a székely írás körüli, szenvedélyektől nem mentes diskurzusban.

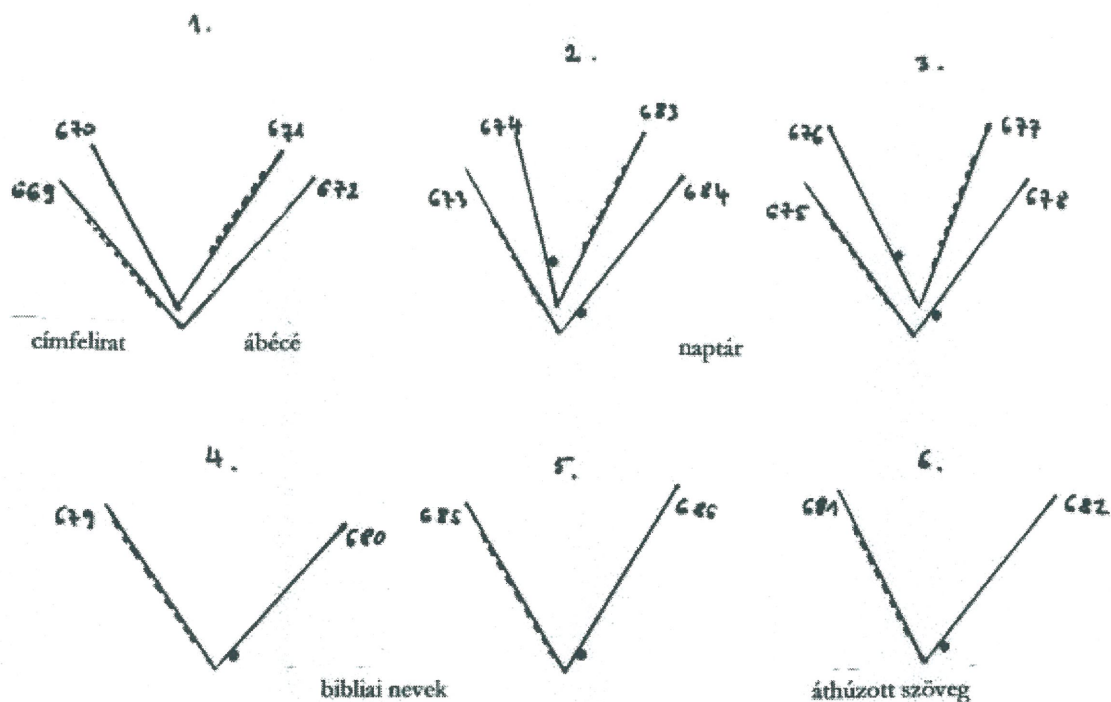
Mindezek alapján, amint már a bevezetőben is jeleztem, Sándor Klára disszertációjának nyilvános vitára bocsátását, és számára az MTA doktora cím megadását javaslom.

Budapest, 2019. április 5.

Madas Edit
az MTA lev. tagja

A Bolognai *Emlék* ívfüzeteinek lehetséges rekonstrukciója

Eredeti sorrend:

három bínió és három levélpár (= 18 levél a jelenlegi levélszámokkal. A beírt rektó oldalakat *szaggatott vonal*, a verző oldalakon a rájuk vonatkozó megjegyzést *pont* jelzi)

A jelenlegi, a bekötésnél összekevertetett ívfüzetek sorrendje:

a második ívfüzet közepére, a 674. levél után bekötötték a 3. (f. 675–678) ívfüzetet, valamint a 4. (f. 679–680) és a 6. (f. 681–682) levélpárt.

